

Speelforum XI, Kunst en de magie van spel * 8 juni 2022

Opening

Lisette van der Poel, dagvoorzitter

In je verbeelding kun je van de ene in de andere wereld stappen. Van je vakantie naar deze collegezaal. Is dat niet magisch?

De jas van Schiller, over vrijheid, romantiek, kunst en spel

Verslag van de lezing van Maarten Doorman, filosoof en dichter

Spel typisch voor de mens? Dat is een vergissing.

Niet-spelende mens vinden we een gebrekkig mens.

Met spel onderscheidt de mens zich van robots. Is dat zo?

Dieren spelen ook. Geldt dat alleen voor hogere diersoorten? Of speelt het pantoffeldiertje ook? Daar aarzelen we. Waarom? Heeft het te maken met vrije tijd (die je nodig hebt om tot spelen te komen)? Bewustzijn? Het verschil kunnen maken tussen 'echt' en 'onecht'? Herkenbaarheid voor ons mensen? Wat projecteren we op die poes die we zien spelen? Wat weet de poes zelf? Weet de poes het verschil tussen een bal en een muis? Vgl. Magritte's 'Ceci n'est pas une pipe' > 'Dit is geen muis'? Kunnen planten spelen? Wohlleben claimt dat bomen ook een vorm van bewustzijn hebben.

Je ziet het: een filosoof stelt vooral vragen. Wat-vragen ('Wat is spel') zijn voor een filosoof niet zo interessant. Wittgenstein: het idee dat taal een etiket is voor de werkelijkheid is een fout idee. Je moet kijken naar het gebruik, de omstandigheden waarin taal wordt gebruikt. Beschrijven zegt niet zoveel, tonen des te meer. 'Taalspel': woorden figureren in een cluster van regels.

Francis Alÿs filmt spelende kinderen. Wat vooral opvalt is de vitaliteit van die spelende kinderen.

Waarom is het zo aantrekkelijk om naar spelende kinderen te kijken? Jonge wezens ontroeren ons, dat is evolutionair bepaald.

Waar gaat het plezier bij spelen over? Daarbij is de indeling van Plato een hulpmiddel. Hij onderscheidt het goede (ethiek), het schone (mooi) en het ware (kennis).

Hiëronymus van Alphen, *Het vrolijk leeren* (1778), 18de eeuw, voor-romantisch, moralistisch.

Mijn spelen is leeren, mijn leeren is spelen.
En waarom zou mij dan het leeren vervelen?
Het lezen en schrijven verschaft mij vermaak.
Mijn hoepel, mijn priktol verruil ik voor boeken:
Ik wil in mijn prenten mijn tijdverdrijf zoeken;
't Is wijsheid, 't zijn deugden, naar welke ik haak.

Pieter Bruegel de Oude, schilderij *Kinderspelen* uit 1560. Was (toen) een *conversation piece* met als moraal: je kunt je tijd wel nuttiger doorbrengen.

In de Romantiek die opkomt rond 1800 wordt verbeelding weer als iets positiefs gezien. Dat was nieuw en een enorme omslag in het denken. Die omslag is bv. te zien in de waardering voor Don Quichot. Tussen 1605 en 1615 geschreven als aanklacht tegen de verbeelding: hij wordt uitgelachen. Later werd hij echter de held van de Romantiek.

Hoe wij spelen nu opvatten heeft alles te maken met de Romantiek. Rousseau was de wegbereider daarvan. In zijn *Emile ou de l'éducation* bepleit hij om het kind vooral zijn gang te laten gaan. Dat is de beste manier waarop kinderen leren. Die visie heeft een onschatbare invloed uitgeoefend op de pedagogie, ook nu nog. Het is de ontdekking van het kind (in plaats van de eerdere opvatting als het kind als kleine volwassene). Kinderen worden geïdealiseerd, wat het kind doet is intrinsiek goed, mooi en aantrekkelijk.

Wat is het verband met kunst?

In de Romantiek wordt de naïviteit van het kind gezien als onbevangenheid. Impulsiviteit wordt creativiteit. Eigenschappen van het kind worden positief geïnterpreteerd. Wij als volwassenen moeten het spelende kind in onszelf ontdekken.

Schiller: kinderen zijn wat wij waren. Zij zijn natuur, wij volwassenen zijn cultuur. Zijn vertrekpunt is het verlangen naar vrijheid. In de 18de eeuw won het idee terrein dat gedrag van de mens gedetermineerd zou zijn. Dit gebeurde onder invloed van de natuurwetenschappen en de natuurwetten die ontdekt werden. Hoe verhoudt die gedetermineerdheid zich tot onze vrijheid?

Kant probeerde dat op te lossen door te stellen dat de mens in twee werelden leeft. De rede leert ons dat we niet samenvallen met dat gedetermineerde zelf, maar ook deel uitmaken van het Rijk van de Vrijheid.

Schiller dacht aan esthetische ontwikkeling, verbeelding en kunst die ons de kans bieden om te ontsnappen aan de gedetermineerdheid en ons vrijheid geven.

De manier waarop de kunstenaar denkt en te werk gaat, wat hem/haar drijft:

- *Stofftrieb*: het verlangen naar zintuiglijke ervaring.

- *Formtrieb*: het verlangen om vorm te geven.
- *Spieltrieb*: het verlangen om beide moreel en rationeel te verzoenen door het gevoel, door spel. Waar Kant de rede ziet als ontsnapping, ziet Schiller het gevoel als poort naar de vrijheid.

In de esthetische wereld van de verbeelding ...

De jas van Schiller:

In de esthetische wereld, zo schrijft hij, 'eist ook de jas die ik op mijn lichaam draag respect voor zijn vrijheid. Die jas verlangt van mij, net als een schuchtere bediende, dat ik niemand laat merken dat hij mij dient. In ruil daarvoor echter belooft hij mij, zo terughoudend van zijn vrijheid gebruik te maken, dat mijn vrijheid daar niet onder lijdt. En als we beiden woord houden, zal iedereen zeggen dat ik goed gekleed ben.'

Wat is de Spieltrieb? De jas moet zich niet opdringen, maar mag ook niet worden veronachtzaamd. Spelen is leren en plezier. Cognitief, geestelijk, lichamelijk, cognitief, tactiel, moreel (*fairness*).

Spieltrieb is het trainen van de verbeelding, het leren leven met het ambigue. Het je kunnen voorstellen dat dingen ook anders kunnen zijn.

Het trainen van de verbeelding: daarin zit de overeenkomst tussen spel en kunst. Kunstenaar en beschouwer doen allebei de helft van het verbeeldingswerk. Het verbeeldingswerk gebeurt bij het maken van kunst, maar ook bij het tot je nemen van een kunstwerk.

Verder lezen

Maarten Doorman, De Romantische orde, <https://www.maartendoorman.nl/boeken/de-romantische-orde-3e-druk/>

De relatie tussen kunst en spel

door de ogen van kunstenaar en speldeskundige Wilna van den Heuvel

1. De spelende kunstenaar in relatie tot de spelwerelden van Vermeer & Scholten

De spelwerelden van Vermeer

- Lichamelijke wereld: sensopathisch spel en sensomotorisch spel.
- Hanteerbare wereld: hanterend spel.
- Esthetische wereld: esthetisch spel.
- Illusieve wereld: verbeeldend spel.

“Spelen is complex gedragen waarbij bewegen, ervaren, beleven en verbeelden een rol spelen. Om spel te goed te kunnen observeren hebben Vermeer en Scholten een spelanalyseschema gemaakt. In het midden staat spel en links en rechts van spel staat de niet-speelwereld.

Spel is onder te verdelen in meerdere categorieën. De eerste categorie is *Spel in de lichamelijke Wereld* en hierbij gaat het vooral om lichamelijke beweging tijdens het spel. De tweede categorie is *Spel in de Hanteerbare Wereld* en hierbij worden vooral de eigenschappen van materialen ontdekt en combinaties van materialen gemaakt. In derde categorie, *Spel in de esthetische wereld*, gaat het vooral om spelend vormen, spelend bouwen, spelend construeren en imitatiespel. De laatste

categorie is *Spel in de Illusieve Wereld*, waarbij het kind een illusieve wereld ontwerpt waarin veel ervaringen en belevingen in symbolische vorm tot uitdrukking worden gebracht. In elke speelwereld bestaat de kans dat kinderen de grens overgaan naar de niet-speelwereld. Als een kind links de grens overgaat is het kind zich niet meer bewust van de werkelijkheid. Als een kind rechts de grens naar rechts overgaat, klampt het zich vast aan de werkelijkheid. Het kind durft niet te spelen. In beide situaties is het belangrijk op zoek te gaan naar de achterliggende oorzaak om te zorgen dat een kind onbevangen kan spelen en groeien in een veilige wereld.”

Het proces, kunst door te spelen

Niet-speelwereld	Het Spel		Kunst	Niet-speelwereld
	De Speelwereld als illusieve wereld (SIW)		Verbeelden	
	Dynamisch	Statisch		
Verbeelde wereld Fantasiewereld	Thema Verhaal	Groep Scene Compositie	Een verhaal vertellen, betekenis geven, fantaseren, beleven.	Werkelijke wereld
	De Speelwereld als Esthetische Wereld (SEW)		Een beeld creëren	
	Imitatiespel	Spelend vormen bouwen ordenen	Ik wil iets maken, ik wil vormen, bouwen, schilderen, iets 'moois' maken.	Normatieve wereld
	De Speelwereld als Hanteerbare Wereld (SHW)		De functie van het materiaal	
Ontaarding van het spel Onspecifieke omgang	Spelend omgaan	Spelend groeperen	Hoe gebruik ik het materiaal, wat kan ik er mee? Hoe werkt het?	Wereld van de gebruiksvoorwerpelijkheid
	De Speelwereld als Lichamelijke Wereld (SLW)		De zintuigen doen mee!	
Driftmatig gedrag	Sensopatisch spel Spelend bewegen		Vooraf kijken, ruiken en voelen, soms ook proeven en luisteren	Wereld van de normatieve gestalte

2. De kunstenaar die spelend tot verbeelden komt

Bart Ensing

‘Vernieuwing ontstaat alleen als ik speel.’

Karel Appel

‘Ik rotzooi maar wat an.’

Marjan Jaspers

‘Spel staat gelijk aan vernieuwing, onderzoek en nieuwsgierigheid.’

Pim van der Pol

‘Om tot spel te komen zijn drie elementen onmisbaar: verwondering, herhaling en variatie.’

Kees Oosterbaan

‘In volle vrijheid een eigen wereld scheppen.’

Mathilde Zijp

‘Zijn’ in het spel zet verder alles stil.’

3. De kunstenaar die spelen gebruikt als metafoor

Jan Mankes

‘Kunst is uiting geven aan geestesleven en aangezien het zuiver geestelijke, het onnoembare niet te noemen is, neemt men stoffelijke dingen te baat als middel’.

Anton Heyboer

‘Kunst maken is een vorm van therapie voor als je het helemaal niet meer weet.’

4. De kunstenaar die zijn ervaringen wil verbeelden

Jos van Gessel

Herinneringen als inspiratiebron. ‘Ik speel het spel met de verbeelding en de materialen.’

Wilna van den Heuvel

‘Al spelend ontstaat het verhaal en het verhaal zegt iets over wie ik ben en wat ik beleef!’

En de wetenschapper...

Robbert Dijkgraaf

‘Verbeelding is de motor van de kunst en de wetenschap, dus iets maken wat nog niet bestaat, iets verzinnen wat we nog niet weten, iets voorstellen wat ondenkbaar lijkt.’

5. Kunst en de magie van spel? De magie van kunst en spel! Hoe magisch is dat?

Spelen	Metafoor	Verwerken
Plezier	Impliciete vergelijking	Verbeelden
Intrinsiek	Dubbele betekenis	Betekenis
Beweging	Statement	Boodschap
Spanning	Beeldspraak	Statement
Verwondering	Figuurlijk	Fantasie
Vernieuwing		Uiten
Onderzoek		Verhulling
Herhaling		
Variatie		
Gedreven		

Workshops

Plezier Met Muziek

Luis Serrata de la Rosa en Jaap Proper laten je zien hoe leuk het is om samen muziek te maken, ook als je nog geen ervaring hebt met het prachtige kunstvak!

Drama, een magische manier van spelen

Minke Talsma en Donne van Voorthuijsen bieden verschillende drama spellen aan, waarbij je de magie, het plezier en het belang van drama kunt ervaren.

Beeldend een tovertekening maken

Pam Maatman en Leonie Stoffer laten je toveren met krijt en houtskool.

***

Nabespreking workshops

Lisette van der Poel

Is het spel of kunst?

Elementen

- Jezelf verliezen
- Intuïtief
- Jezelf uitdrukken

Kan alleen als je je veilig en op je gemak voelt. Begeleiding speelt daarin een rol: een rustige opbouw, mensen gerust stellen, in de goede sfeer brengen, uit het hoofd, in het lijf, zelf voordoen, zelf laten kiezen, niet teveel uitleg, gewoon gaan doen, letterlijk in beweging komen en ervaren.

Zonder materiaal, met je eigen lijf het spel maken.

Is dit nou kunst wat wij doen?

Loslaten – verbeelden – scheppen. Goed spel is altijd scheppend. Je komt in een andere energie. Loskomen van de ratio. Gemeenteambtenaar: in mijn werk moet ik steeds blijven uitleggen dat speelruimte meer is dan valondergronden en veiligheidseisen.

Kunst en spel gaan in ieder geval vloeibaar in elkaar over. Van kunst kun je ook weer spel maken, kunst is niet alleen kunst met een grote K.

Het feit dat er geen vooraf gesteld doel is, is kenmerkend voor spel en voor kunst. De ruimte voor doelloosheid verdwijnt in onze samenleving. Maar je ziet dat kinderen die ruimte blijven pakken. Wij als volwassenen moeten die mentale ruimte blijven creëren, voor kinderen en voor onszelf. Ruimte en vertrouwen dat het kind zich ontwikkelt.

Bijlage. Kunstenaars over kunst en spel

Matilde Zijp

In mijn familie wordt op hoog niveau geschaakt. Dit was een aanleiding om schaakstukken te schilderen. Schaken, bordspelen, tennissen, schilderen: 'zijn' in het spel zet alles verder stil. Dat is heerlijk, weg van de wereld, alleen het spel; of dat nu sport is of spelen met verf en kleur, het brengt je in een andere wereld.

Het kan het licht zijn dat over een landschap of stilleven glijdt, een hondje dat op zijn buik ligt, de draaimolen die draait, maar meestal is het bevroren moment in het landschap mijn uitgangspunt.

Vanuit een abstracte gelaagdheid kom ik tot een min of meer figuratieve/schetsmatige weergave van het onderwerp. Mijn speelse benadering zie je terug in mijn kleurgebruik waarin ik de vluchtigheid van het moment probeer vast te leggen.

Pim van der Pol

Om tot spel te komen zijn drie elementen onmisbaar: verwondering, herhaling en variatie.

De motivatie om iets te gaan verbeelden begint bij *verwondering* over wat ik zie en ervaar én de behoefte om daar een eigen expressie aan te geven. Etsen is een techniek die ik graag toepas om aan die verwondering uitdrukking te geven. Ook omdat het etsen zelf verwondering oproept. De bewerkte etsplaat kan bij *herhaling* worden gebruikt en vele malen identiek worden afgedrukt. Tegelijk kan elke afdruk weer aanleiding zijn voor een *variatie* van de voorstelling, de verschillende staten. Etsen ervaar ik als een vorm van spelen met vorm en inhoud, met behulp van de drie genoemde kenmerken van spel. Dat maakt het etsen zo boeiend.

Liesbeth Touw

'Selfportrait as a Lemniscate on a Base'. Dit werk refereert aan mijn kindertijd toen ik zgn. watertekeningen maakte met kwast en emmertje water in de achtertuin. Het geluk dat ik toen ervaarde, het één vallen met de tijd en het moment, probeerde ik in dit werk te vangen.

Spelen met de materialen die ik in mijn directe omgeving tegenkom, thuis, in m'n studio of op straat in een grofvuilcontainer. Puurheid en eenvoud en helderheid. Elk materiaal kan dienen voor een werk. Dit werk zal een ode zijn aan bovenstaande.

Kirsten Nøhr

Verbeelding laten werken op het doek, in de kleuren, in de vormen ... voor mij kan schilderen een spel zijn. Niet altijd – maar ik vind het soms interessant om 'de kwast het woord te geven' om het te laten spelen op het doek, en vaak kijk ik verbaasd naar wat er uitkomt. Is dit onbewust schilderen? Een soort Cobra-inspiratie? Of de weg bouwen terwijl je loopt?

Ik weet het niet – maar zo herinner ik mij ook het spelen als kind: wie doen mee, wat gaan wij doen, waar gaan wij naartoe rennen? Het was vrij spelen zonder volwassen toezicht.

Ik hou van dit citaat van Astrid Lindgren (in mijn vertaling uit het Zweeds): "Ik zou willen dat kinderen van nu meer spelen. Omdat, wie als kind speelt een rijkdom binnen krijgt waar je je hele

leven uit kan putten. Je bouwt een warme, gezellige wereld in jezelf. Een wereld die kracht geeft als het leven moeilijk wordt. Een plek die je kunt opzoeken in tegenslag en verdriet.”

Wil Wiegant

Is kunst een spel? Een hoge bal over de tegenstander heen - een lob - of een bal die precies achter het net dood neervalt - een dropshot; tennis is een prachtige technische sport waar gigantische bedragen in worden verdiend, en het is ook een spel. Voor voetbal geldt hetzelfde. En voor kunst? Ook daarin gaan astronomische bedragen om.

De Amerikaanse componist John Cage stelde zich de vraag ‘waarom mensen muziek maken’ en hij betrok zijn leerlingen bij zijn onderzoek. Eén ervan offerde dat muziek een communicatiemiddel is, net als taal. Maar met zoveel verschillende muziekstijlen krijg je een Babylonische spraakverwarring. Er moest dus nog een andere reden zijn.

Een studente uit India vertelde dat als er in haar land slechts één luisteraar is, je al een publiek hebt.

Cage zelf ontdekte dat de middeleeuwse Vlaamse mysticus Jan van Ruusbroec door stilte en gebed zijn geest tot rust kon brengen en daardoor de goddelijke energieën kon ervaren. Volgens Cage is dat bij muziek ook zo; het dient om het hoofd leeg te maken en daardoor ruimte te creëren om het goddelijke te kunnen ervaren.

Voor mij geldt dit ook voor het schilderen: het is een magisch proces om tot klaarheid te komen over de wereld om ons heen en over onszelf. Het moment dat het schilderij zichzelf schildert en de handeling vanuit een ander bewustzijn plaatsvindt is een prachtige en mystieke ervaring. Noem het wat mij betreft het goddelijke, maar een spel is het zeker niet.

Harrie Gerritz

De titel van het spel dat ik gemaakt heb is: ‘Verhuisspel’, Harrie Gerritz 2022.

Het is een spel gebaseerd op dammen. Er zijn geen spelregels en je kunt ook niet winnen of verliezen. Kinderen moeten gewoon met de huisjes gaan spelen. Een mooi dorpje bouwen?

Will Verhoeven

Spel en kunst en wat het voor mij betekent. Ik laat er mijn gedachten over gaan en probeer de twee begrippen te onderscheiden, maar steeds vloeien ze in elkaar over.

Spel is voor mij lichamelijk en tactiel, net als mijn kunst. Hoe vrijer ik het spel met mijn materiaal kan spelen, hoe verrassender. Initiëren, kijken, reageren, opnieuw kijken, initiëren, kijken enz. Het materiaal in mijn handen. Hoe het vloeit. Hoe het krast. Wat het geeft en wat het vraagt. Het heeft weinig te maken met denken en het hoofd. Het is spelen.

Kunst kan in mijn ogen niet zonder spel. Het *is* spel. Het spelen met lijn, kleur, vorm en huid bepaalt zowel uiterlijk als betekenis. Als deze al spelend samenvloeien, ontstaat magie. Een nog onbenoemde waarheid.

In deze serie van de zintuigen speel ik met het licht van de zon en de schaduw van de blaadjes, het briesje dat ze laat bewegen en het zingen van de vogels dat zich door alles heen weeft.

Bart Ensing

Voor mij is spelen een belangrijke stap in het creëren, maken van kunst. Ik kan ambachtelijk, vrij routinematig maar ook met gevoel een kunstwerk maken, maar vernieuwing ontstaat alleen als ik speel, experimenteer, zonder doel voor ogen. Soms leidt het tot niets, soms leidt het ineens tot heel nieuw, spannend werk.

In september 2021 was ik als Artist in Residence in Denemarken. Ik deed een project over duurzaamheid, zeespiegelstijging, maar ik kwam tot niets. Tot ik wat met materialen speelde, ze ophing, een mobiele maakte en ineens op het thema balans kwam. Precies waar het om gaat bij duurzaamheid: balans in de natuur en balans tussen mens en natuur. Ik verbleef bij een meubelmaker. Bij zijn resthout vond ik veel stukjes met een mooie vorm. Ik begon te stapelen en maakte balansen. Vervolgens gebruikte ik zijn apparatuur om ze te vervolmaken. Een hele nieuwe serie werken was ontstaan, een onverwachte uitkomst van mijn Residency.

Jos van Gessel

Voor mij is het maken van kunst een spel dat in mijn atelier plaatsvindt.

Het spel dat ik speel doet me denken aan mijn jeugdijaren toen ik veel met mijn modelspoorbaan speelde, waarbij de aandacht vooral uitging naar het landschap dat daarbij hoorde. Tekeningen en foto's die ik maak van het landschap maar ook de huisjes en de bergen die ik vroeger in elkaar knutselde, gebruik ik in mijn atelier als inspiratiebron en worden zichtbaar op het schildersdoek of in de vorm van een object of installatie.

Daar creëer ik mijn eigen wereld en speel het spel met de verbeelding en de materialen die ik gebruik.

Wilna van den Heuvel

Spelen en kunst: voor mij zijn ze onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Spelen is voor sommigen een kunst, dat betekent dat spelen niet altijd vanzelfsprekend is. Het maken van kunst is ook niet voor iedereen vanzelfsprekend maar in mijn beleving begint het met spelen. Je experimenteert, ontdekt, verwondert, associeert, fantaseert, voegt toe, haalt weg. Al spelend ontstaat het verhaal en het verhaal zegt iets over wie ik ben, wat ik beleef en ervaar. Het is een zoektocht en gaandeweg komt er een moment waarop ik zeg: 'Nu klopt het, er is balans'.

Het verschil tussen kunst en spel is het eindproduct. Bij spelen hoeft er geen resultaat te zijn, je stopt gewoon met spelen. Bij kunst eindigt het spel in een beeld dat tot verbeelding oproept.

Marjan Jaspers

Het kernbegrip waarop mijn kunstenaarschap is gebaseerd, kent maar een woord: spel. Spel is geen zinloze bezigheid, maar staat gelijk aan vernieuwing, onderzoek en nieuwsgierigheid.

In spel kun je verliezen, de wereld leren kennen, de wereld je eigen maken, je plek vinden, communiceren. Spel houdt ook een proces in van ontdekkingen en op zoek gaan naar volmaaktheid.

Terugkijkend op mijn kunstenaarschap is dat het kernwoord, nu kan ik het benoemen, eerder speelde ik alleen....

Kees Oosterbaan

Maak ik kunst ?

Ik wil het niet weten. Ik voel me prettig om met potlood, pen, stift en papier in volle vrijheid een eigen wereld te scheppen. Links af, rechtdoor, slalom schuin vooruit en derde afslag naar *'onbekend voor elk GPS -systeem'*. Ik bepaal routes en speel met behulp van mijn verbeeldingskracht een lijnenspel waarin ik kan verdwalen. En in gedachten het speelveld wereldwijd uitbreiden met onbekende spelregels.

Mijn doel: geef betekenis, die uitnodigt tot ontdekken van het reeds bekende.

Nabespreking workshops

Lisette van de Poel

Is het spel of kunst?

Elementen

- Jezelf verliezen
- Intuïtief
- Jezelf uitdrukken

Kan alleen als je je veilig en op je gemak voelt. Begeleiding speelt daarin een rol: een rustige opbouw, mensen gerust stellen, in de goede sfeer brengen, uit het hoofd, in het lijf, zelf voordoen, zelf laten kiezen, niet teveel uitleg, gewoon gaan doen, letterlijk in beweging komen en ervaren.

Zonder materiaal, met je eigen lijf het spel maken.

Is dit nou kunst wat wij doen?

Loslaten – verbeelden – scheppen. Goed spel is altijd scheppend. Je komt in een andere energie. Loskomen van de ratio. Gemeenteambtenaar: in mijn werk moet ik steeds blijven uitleggen dat speelruimte meer is dan valondergronden en veiligheidseisen.

Kunst en spel gaan in ieder geval vloeibaar in elkaar over. Van kunst kun je ook weer spel maken, kunst is niet alleen kunst met een grote K.

Aldo van Eijk: de kinderen maken de kunst ... *(Dirk vragen)*.

Het feit dat er geen vooraf gesteld doel is, is kenmerkend voor spel en voor kunst. De ruimte voor doelloosheid verdwijnt in onze samenleving. Maar je ziet dat kinderen die ruimte blijven pakken. Wij als volwassenen moeten die mentale ruimte blijven creëren, voor kinderen en voor onszelf. Ruimte en vertrouwen dat het kind zich ontwikkelt.